

ПІДБІЙНА МОГИЛА З ПОХОВАННЯМИ ІІІ—ІV ст. З МОГИЛЬНИКА НЕЙЗАЦ

Публікуються матеріали могили 307 могильника Нейзац з добре вицілілою стратиграфією, що має значення для визначення відносної хронологічної позиції окремих поховань і ярусів поховань.

Ключові слова: Крим, пізньоримський час, цвинтар Нейзац, поховання 307, стратиграфія, хронологія.

Могильник Нейзац розміщений приблизно за 20 км на схід від Сімферополя, в долині р. Зуя, в центрі кримських передгір'їв. Регулярні розкопки його провадяться від 1996 р. Загалом тут досліджено 557 поховальних комплексів, зокрема 81 склеп, 183 підбійні та 293 ґрунтові могили.

Могила 307 вирізняється з-поміж підбійних тим, що в ній вціліли багатоярусні поховання. В інших могилах цього типу поховання здійснені в один чи два яруси, а скелети залягали безпосередньо один на одному. В могилі 307 яруси поховань чітко розділені прошарками землі, тож послідовність їх тут цілком очевидна. Також встановлено, якого небіжчика супроводжувала кожна зі знайдених речей, що трапляється вкрай рідко в разі поховання в могилі більше ніж однієї особи. Відтак, цілком зрозуміло, яка річ потрапила до могили раніше, а яка — пізніше. Тож унікальний для могильника Нейзац обряд поховань і можливість встановити відносну хронологію поховального інвентарю заслуговують на окрему публікацію цього комплексу.

Прямокутна в плані вхідна яма орієнтована за лінією захід—схід. Її розміри 2,2 × 0,6 м, глибина 2,2 м. Прямокутний в плані підбій влаштований у північній стіні вхідної ями. Його розміри 2,3 × 1,8 м. Долівка підбою на 0,15 м нижче дна вхідної ями (рис. 1).

Вхід до підбою був закладений кам'яними плитами, вкладеними горизонтально в два ряди та поставленими на них вертикально також у два ряди. Підшва закладу була на 0,55 м вище за долівку підбою, і він був зведений в останній період використання підбою. На висоті 0,25 м від долівки вціліли плити закладу ранішого часу. У підбої здійснено вісім поховань у шість ярусів.

Опис поховань

Поховання I, верхнє (рис. 2) розміщувалося за 0,45 м вище долівки підбою. Здійснене у випростаній позі на спині головою на захід. Руки зігнуті в ліктях, кисть правої лежала на тазових кістках. Частина лівої руки та лівої ноги провалилися в отвір, що утворився в стіні, яка розділяла могилу 307 і сусідній склеп 305.

Поховання жінки 20—25 років¹ супроводжувалося посудом: у головах була ліпна посуда (рис. 13, 1), у ногах — дві ліпні (рис. 10, 9; 13, 3) і червонолакова (рис. 12, 3).

Поховання II (рис. 3) розміщувалося на 0,15 м нижче від поховання I, і їх розділяв прошарок землі. Здійснене у випростаній позі на спині головою на захід. Кисті лежали на тазових кістках, ноги зведені. За станом зубної системи особа була похована у віці 25—35 років.

Ліворуч від таза лежав ліпний глек (рис. 10, 8), ліворуч від колін — прясельце (рис. 8, 6).

Поховання III (рис. 4) розміщувалося на 0,1 м нижче від поховання II та було відділене від нього прошарком землі. Воно випростане на спині головою на схід. Кисті під стегнами, більша частина кісток лівої руки переміщена. Поховання належало чоловікові 30—40 років.

На місці правого плеча лежала залізна сокира (рис. 8, 1), на місці грудей — залізні кинджал (рис. 7, 6) і фібула (рис. 10, 2), на тазових кістках знайдено монету (рис. 10, 5), шило (рис. 8, 4), дві бронзові пряжки (рис. 10, 6, 7), уламки кам'яного предмета, можливо оселка, та крем'ях, на правій кисті лежав бронзовий ажурний предмет (рис. 10, 1).

Поховання IV (рис. 5, IV) розміщувалося безпосередньо під похованням III. З огляду на рештки кісток (можливо, жінки) і тлінь від

¹ Антропологічні визначення В.Ю. Радочина. Збереженість скелетів різна, що позначилося на точності визначень віку й статі.

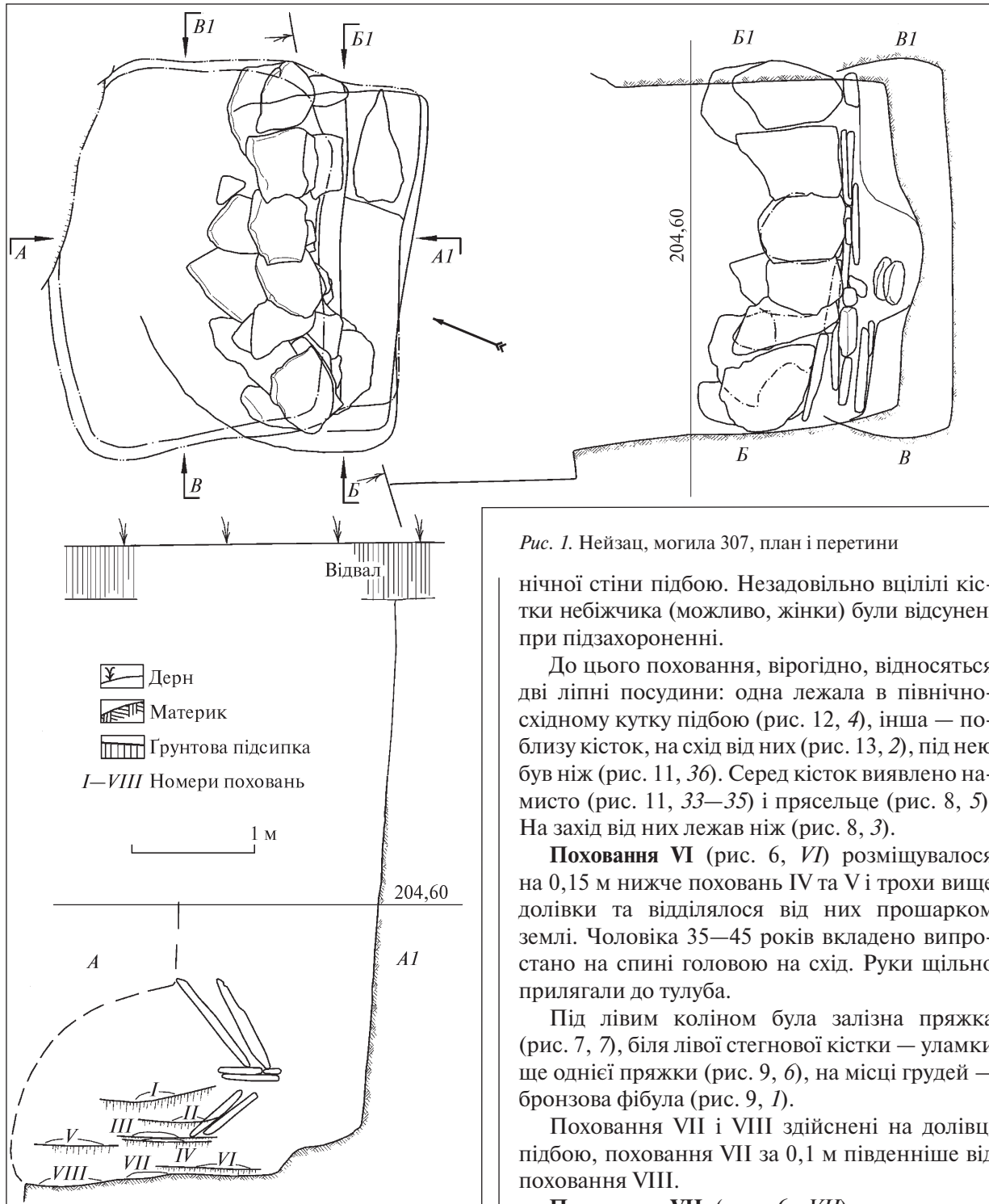

Рис. 1. Нейзац, могила 307, план і перетини

нічної стіни підбою. Незадовільно вцілілі кістки небіжчика (можливо, жінки) були відсунені при підзахороненні.

До цього поховання, вірогідно, відносяться дві ліпні посудини: одна лежала в північно-східному кутку підбою (рис. 12, 4), інша — поблизу кісток, на схід від них (рис. 13, 2), під нею був ніж (рис. 11, 3б). Серед кісток виявлено намисто (рис. 11, 33—35) і прясельце (рис. 8, 5). На захід від них лежав ніж (рис. 8, 3).

Поховання VI (рис. 6, VI) розмішувалося на 0,15 м нижче поховань IV та V і трохи вище долівки та відділялося від них прошарком землі. Чоловіка 35—45 років вкладено випростано на спині головою на схід. Руки щільно прилягали до тулуба.

Під лівим коліном була залізна пряжка (рис. 7, 7), біля лівої стегнової кістки — уламки ще однієї пряжки (рис. 9, 6), на місці грудей — бронзова фібула (рис. 9, 1).

Поховання VII і VIII здійснені на долівці підбою, поховання VII за 0,1 м південніше від поховання VIII.

Поховання VII (рис. 6, VII) за рештками кісток визначене як випростане на спині головою на захід. Кисть правої руки лежала на тазових кістках. Вік похованого 25—40 років.

На місці живота виявлено бронзові фібулу (рис. 9, 3) і пряжку (рис. 9, 5). Ліворуч від лівих гомілкових кісток лежала залізна пряжка (рис. 7, 2), на лівій гомілковій кістці — уламок залізного предмета, можливо, ще однієї пряжки; праворуч від правих гомілкових кісток розмішувалися залізна пряжка (рис. 7, 1), ніж

них, воно було випростане на спині головою на схід.

На місці грудей виявлено залізну фібулу (рис. 7, 8), на лівій стегнової кістці — ліпну посудину (рис. 12, 1), між стегновими кістками та біля лівого коліна — по залізній пряжці (рис. 9, 7, 8), на місці лівого коліна — крем'яну пластину (рис. 8, 7).

Поховання V (рис. 5, V) розмішувалося на одному рівні з похованням IV, ближче до пів-

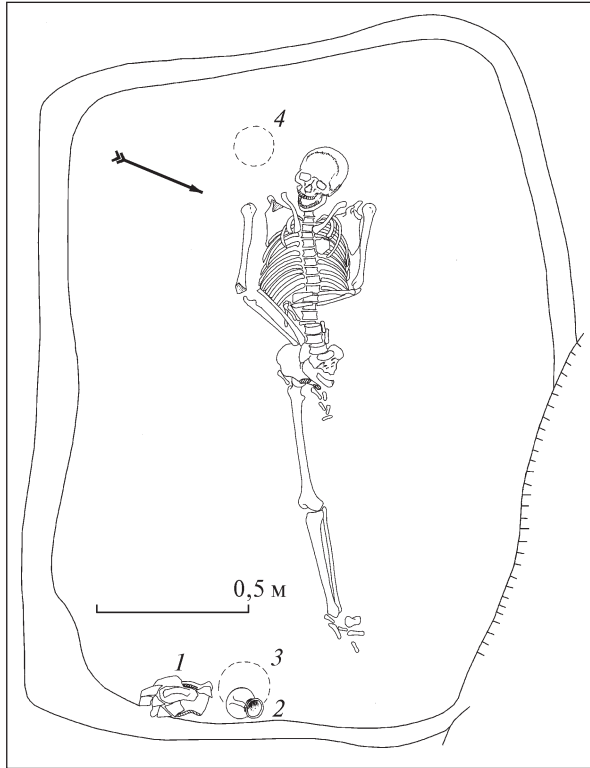

Рис. 2. Нейзац, могила 307, план поховання I (1, 3, 4 — посуд ліпний; 2 — глек червонолаковий)

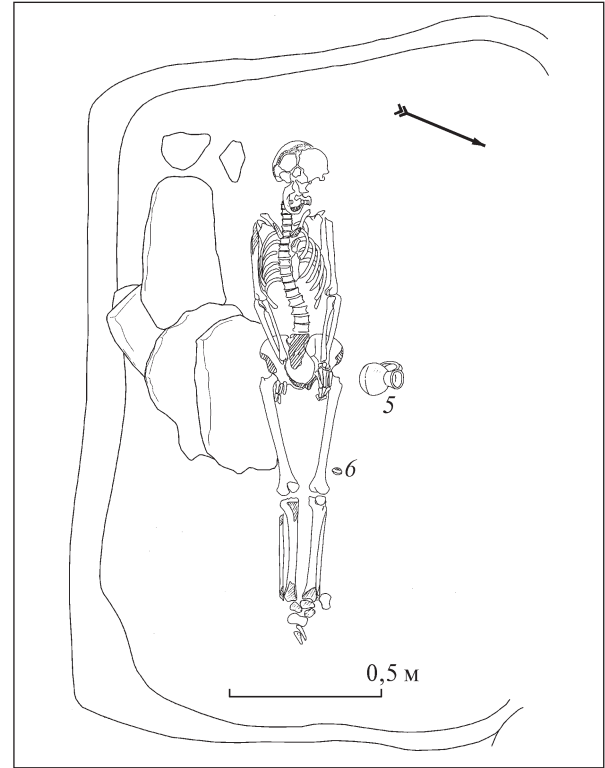

Рис. 3. Нейзац, могила 307, план поховання II (5 — посудина ліпна; 6 — прясельце керамічне)

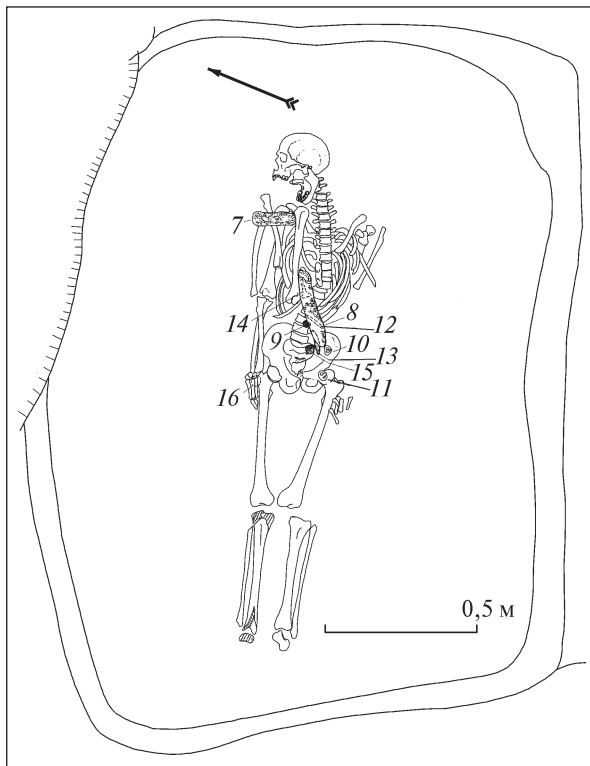

Рис. 4. Нейзац, могила 307, план поховання III (7 — сокира залізна; 8 — ніж залізний; 9 — монета бронзова; 10, 11 — пряжки бронзові; 12 — шило залізне; 13 — крем'ях; 14 — фібула залізна; 15 — предмет кам'яний; 16 — предмет бронзовий)

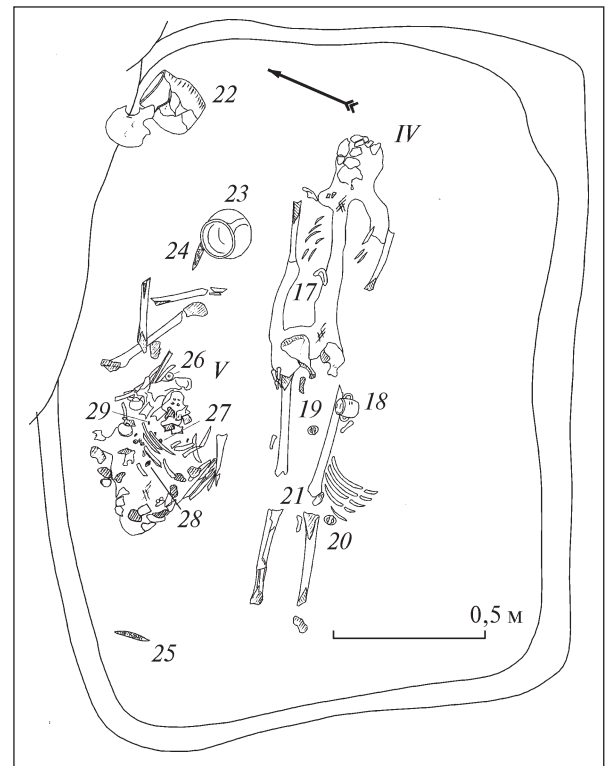

Рис. 5. Нейзац, могила 307, план поховань IV і V (17 — фібула залізна; 18, 22, 23 — посуд ліпний; 19, 20 — пряжки залізні; 21 — крем'ях; 24, 25 — ножі залізні; 26 — прясельце керамічне; 27—29 — намисто)

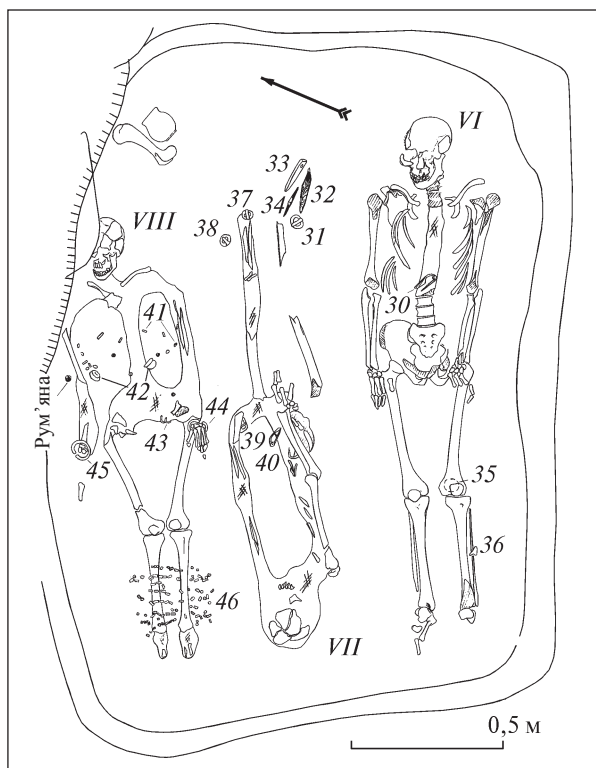

Рис. 6. Нейзац, могила 307, план поховань VI—VIII (30 — фібула бронзова; 31, 35, 36, 39 — пряжки; 32 — ніж залізний; 33 — оселок кам'яний; 34, 37 — уламок залізного предмета; 40 — фібула бронзова; 41, 46 — намисто; 42 — сережки бронзові; 43 — уламок предмета бронзового; 44, 45 — браслети бронзові; 47 — кубок червонолаковий)

(рис. 8, 2) та предмет незрозумілого призначення (рис. 10, 3), а також оселок (рис. 7, 5).

Поховання VIII (рис. 6, VIII), зважаючи на рештки кісток, теж було випростане на спині, але головою на схід. Ноги зведені. Вік похованого — після 35 років.

У головах виявлено червонолакову кружку (рис. 12, 2) і кістку тварини, на місці грудей — намисто (рис. 11, 25—32) і дві срібні сережки (рис. 9, 2, 4), біля правого плеча — шматок рум'ян. На руках було по бронзовому браслету (рис. 7, 4; 10, 4). На місці таза знайдено уламки предмета з бронзового дроту (рис. 7, 3), на гомілкових кістках — намисто в сім рядів (рис. 11, 1—24). Схоже, воно прикрашало поділ плаття.

Аналіз супроводу та хронологія поховань

Поховання описані в міру відкриття їх у процесі розкопок, тобто від останнього до першого. Їхній супровід проаналізуємо в зворотній послідовності — від першого поховання до останнього.

Поховання VIII. Браслети бронзові з незіткненими кінцями. Один гладенький, овальний

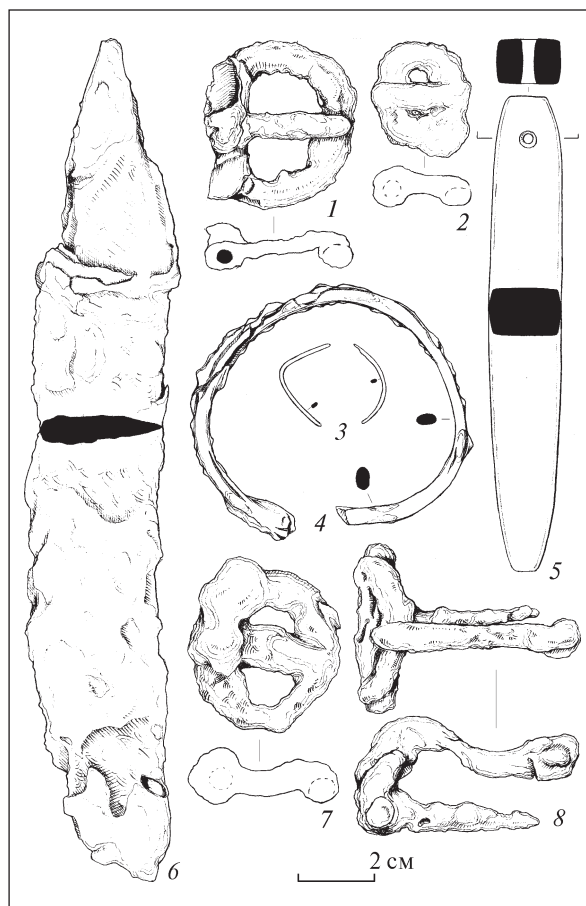

Рис. 7. Нейзац, могила 307, поховальний інвентар: 1, 2, 7 — пряжки; 3 — уламки виробу з дроту; 4 — браслет; 5 — оселок; 6 — кинджал; 8 — фібула (1, 2, 6—8 — залізо; 3, 4 — бронза)

в перетині (рис. 7, 4), інший — гранчастий, ромбічний у перетині (рис. 10, 4).

Такі найпростіші у виготовленні браслети були розповсюджені на значних територіях у різні часи, зокрема в ареалі пізньоскіфської культури (Сымонович 1983, с. 93; Дашевская 1991, с. 39, табл. 71; Высотская 1994, с. 110—111; Пуздровский 2007, с. 149—150, рис. 125), а також у кримських пам'ятках пізньоримського часу (Храпунов И. 2002, с. 40; Стржелецкий и др. 2003/2004, с. 154; Мыц и др. 2006, с. 134). Гранчастість є яскравою стилістичною прикметою пізньосарматської культури.

Сережки срібні (рис. 9, 2, 4) з псевдовигнутою дужкою та овальним щитком з виступом, в якому є отвір для застібування кінця дужки. Сережки такого типу знайдені в похованнях III ст. могильника Нейзац і ще кількох пунктах у Криму, де датуються II—III ст., а також у похованні другої половини III ст. черняхівського могильника Каборга та в сарматському похованні III ст. поблизу Бухареста (Храпунов И. 2011а, с. 196; 2011б, с. 16).

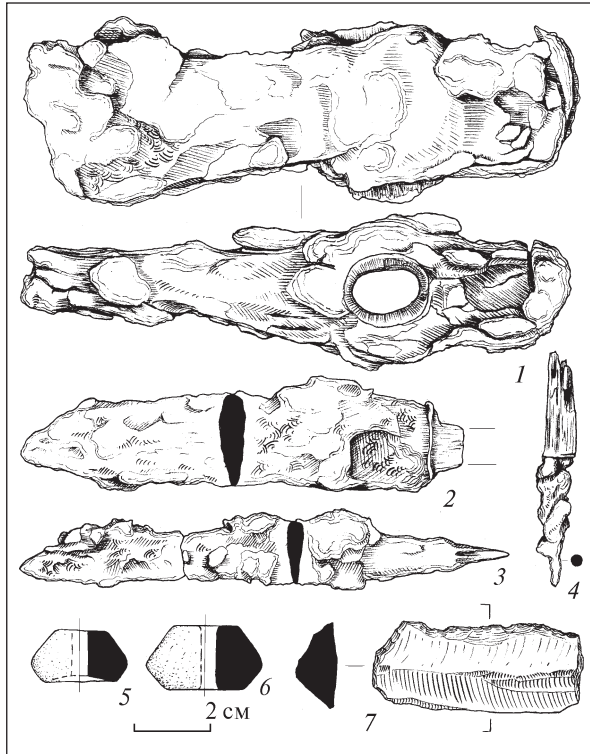

Рис. 8. Нейзац, могила 307, поховальний інвентар: 1 — сокира; 2, 4 — ножі; 3 — шило; 5, 6 — прясельця; 7 — пластина (1–4 — залізо; 5, 6 — глина; 7 — кремій)

Намісто. 58 екз. на місці грудей похованого представлені такими типами²: намистини біконічні, поперечно сплюснуті з прозорого жовтого скла, 3 екз. (рис. 11, 25) — тип ОС XII, 4; лінзоподібні в поперечному перетині з напівпрозорого темно-синього скла, 4 екз. (рис. 11, 29) — тип ОС XV, 3; у формі плоских дисків з напівпрозорого синього скла, 2 екз. (рис. 11, 28) — тип ОС XIII, 2; циліндричні скляні з внутрішньою металевою прокладкою, 2 екз. (рис. 11, 30) — тип ВМП 4; бочкуваті видовжені з валиками по краях зі скла з внутрішньою металевою прокладкою, 4 екз. (рис. 11, 31) — тип ВМП 7; бочкуваті, поперечно сплюснуті з ребристою поверхнею, з'єднані (спаяні) в стовпчик по 5 екз., скляні з внутрішньою металевою прокладкою, 30 екз. (рис. 11, 32)³; бочкуваті, видовжені сформовані зі скла з

² Тут і далі типи намисто подано за класифікацією А.А. Стоянової, розробленою за матеріалами могильника Нейзац (Стоянова 2004). ОС — одноколірне скло, ВМП — скло з внутрішньою металевою прокладкою.

³ Намисто такого типу досі в могильнику Нейзац не знаходили, тож воно не потрапило до класифікації А.А. Стоянової. Аналогічних немає і в зводі К.М. Алексеевої. Найближче вони стоять до типу 10 з внутрішньою металевою прокладкою (див.: Алексеева 1978, с. 31, табл. 26, 49).

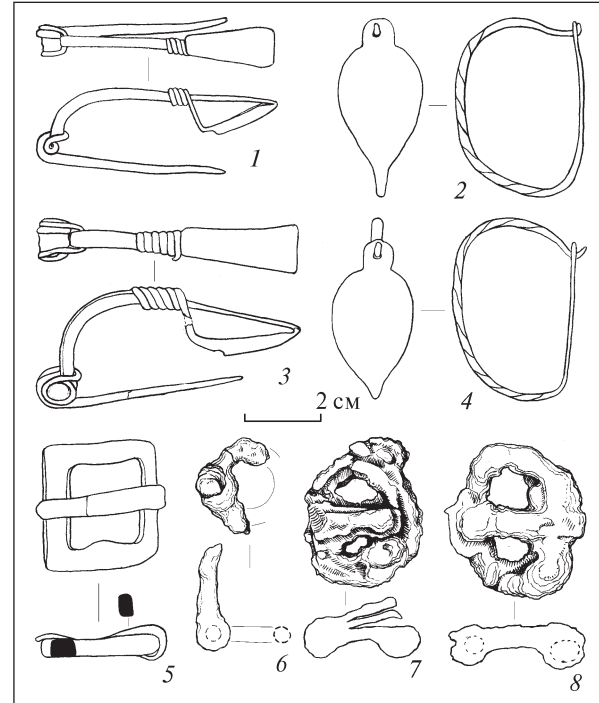

Рис. 9. Нейзац, могила 307, поховальний інвентар: 1, 3 — фібули; 2, 4 — сережки; 5–8 — пряжки (1–5 — бронза; 6, 19, 20 — залізо)

внутрішньою металевою прокладкою, 11 екз. (рис. 11, 26) — тип ВМП 2; зрізано-біконічні поздовжньо сформовані зі скла з внутрішньою металевою прокладкою, 1 екз. і фрагмент (рис. 11, 27) — тип ВМП 8.

У ногах похованого виявлено 909 цілих намистин, а також фрагменти. 3-поміж них: куляста поперечно сплюснута з глухого білого скла (рис. 11, 5) — тип ОС I, 2; бочкувата поперечно сплюснута з глухого білого скла (рис. 11, 2) — тип ОС II, 2а; циліндричні з глухого білого скла, 150 екз. і фрагменти (рис. 11, 23) — тип ОС IV, 1; призматичні зі згладженими ребрами з такого само скла, 10 екз. (рис. 11, 3) — тип ОС VI, 1; призматичні приплюснуті теж з такого скла, 8 екз. і фрагменти (рис. 11, 1) — тип ОС VI, 1; циліндричні з глухого червоного скла, 30 екз. і фрагменти (рис. 11, 15) — тип ОС IV, 2; призматичні приплюснуті з такого само скла, 29 екз. (рис. 11, 9) — тип ОС VI, 2; у формі паралелепіпеда теж з глухого червоного скла, 8 екз. (рис. 11, 11) — тип ОС V, 3; циліндричні дуже іризовані, 15 екз. (рис. 11, 6) — тип ОС IV; у формі видовженого паралелепіпеда з прозорого синьо-зеленого скла, 3 екз. (рис. 11, 4) — тип ОС V, 6; у формі викривлених 14-гранників із прозорого темно-зеленого скла, 10 екз. (рис. 11, 18) — тип ОС VII, 5; призматичні приплюснуті зі згладженими ребрами з прозорого темно-зеленого скла, 11 екз. (рис. 11, 13) —

тип ОС VI, 5а; призматичні приплюснуті зі згладженими ребрами з прозорого лілового скла, 5 екз. (рис. 11, 22) — тип ОС VI, 3; призматичні приплюснуті зі згладженими ребрами з прозорого сіро-голубого скла, 4 екз. (рис. 11, 19) — тип ОС VI; 14-гранні викривлені з прозорого сіро-голубого скла, 10 екз. (рис. 11, 17) — тип ОС VII; кулясті з дуже іризованого скла, 3 екз. (рис. 11, 20) — тип ОС I; у формі паралелепіпеда з іризованого скла, 53 екз. (рис. 11, 7) — тип ОС V; у формі 14-гранника з дуже іризованого скла (рис. 11, 16) — тип ОС VII; кулясті поперечно сплюснуті зі скла з внутрішньою металеву прокладкою, 42 екз. (рис. 11, 8) — тип ВМП 1; бочкуваті поперечно сплюснуті зі скла з внутрішньою металеву прокладкою жовтого кольору. Деякі спаяні по 2—3 в стовпчик, 497 екз. (рис. 11, 24) — тип ВМП 3; бочкуваті поздовжньо витягнуті з жовтого скла з внутрішньою металеву прокладкою, з гладенькими краями отворів, 6 екз. (рис. 11, 12) — тип ВМП 2; зрізано-біконічні, поперечно сплюснуті з жовтого скла з внутрішньою металеву прокладкою з гладенькими краями отворів, 6 екз. (рис. 11, 21) — тип ВМП 8; у формі паралелепіпеда з прозорого лілового скла, 5 екз. — тип ОС V, 5; у формі 14-гранника з прозорого лілового скла (рис. 11, 14) — тип ОС VII, 4.

Намісто в районі грудей було розміщене так, що, вірогідніше, вказує на прикрасу одягу ніж на корали, натомість виявлене в ногах похованого було нашите на одяг (плаття чи розстібний халат).

А.А. Стоянова виділила шість груп наборів намиста, характерних для поховань могильника Нейзац II — першої половини III ст. Намисто з поховання VIII могили 307 приблизно збігається з групою 5, але в цьому разі не намисто з металеву прокладкою доповнює циліндричне й гранчасте, а навпаки (Стоянова 2011, с. 120). Те само можна сказати й про другу групу поховань з намистом кінця II — першої половини III ст., виділеної на основі вивчення матеріалів не одного, а всіх кримських могильників пізньоримського часу (Стоянова 2010, с. 406). Розміщення численного намиста в ногах має хронологічне значення: обшивка нижнього краю одягу — це мода другої половини II — першої половини III ст. У другій половині III ст. вона змінилася (Стоянова 2010, с. 407; Храпунов І. 2011, с. 21).

Кружка червонолакова (рис. 12, 2), за класифікацією Д.В. Журавльова червонолакових кружок із південно-західного Криму, належить до форми 1. Такі кружки відомі в усю-

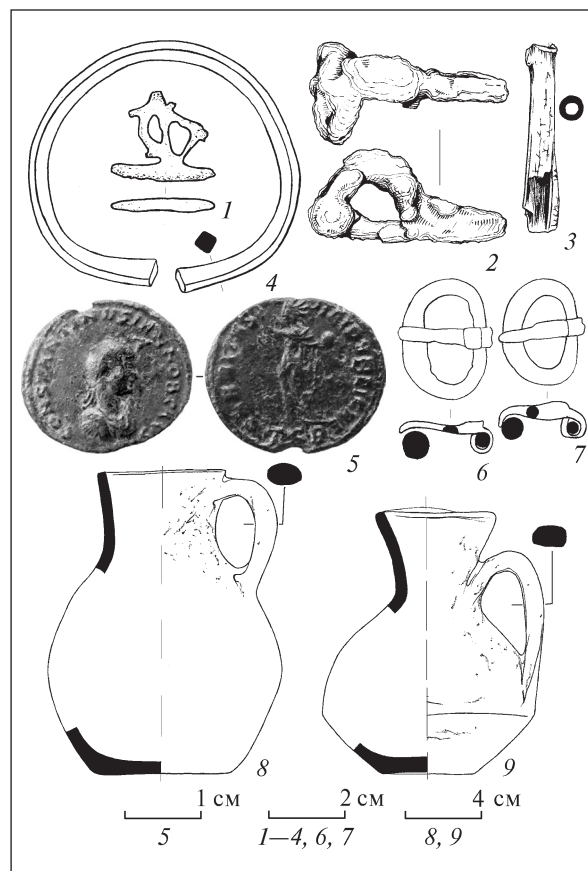

Рис. 10. Нейзац, могила 307, поховальний інвентар: 1, 3 — невизначені предмети; 2 — фібула; 4 — браслет; 5 — монета; 6, 7 — пряжки; 8, 9 — посуд ліпний (1, 4—7 — бронза; 2, 3 — залізо; 8, 9 — глина)

му Причорномор'ї, а також Середземномор'ї з максимальною концентрацією їх у Херсонесі та пізньоскіфських могильниках. Вони датуються останньою чвертю I/початком II — серединою III ст. (Журавлев 2010, с. 91—92). Наголосимо, що об'єднані в форму 1 кружки все ж морфологічно доволі помітно різняться. Вірогідно, надалі їх удасться розділити на дрібніші типи, що матимуть хронологічне та/чи культурне значення. Д.В. Журавльов опрацював кераміку з могильників, на яких перестали ховати в середині III ст., але посуд такої форми виготовляли й пізніше, аж до IV ст. включно (Храпунов І. 2002, с. 60).

Поряд з кружкою лежала кістка тварини. Кістка в поєднанні з посудиною (часто з ними був і ніж) у головах похованого зафіксовані в багатьох могилах некрополя Нейзац, як і в інших синхронних кримських могильниках. Найчастіше поряд з кісткою стояла червонолакова миска, але нерідко — червонолаковий або ліпний посуд інших форм. Цей звичай помічено для всіх періодів функціонування могильника Нейзац.

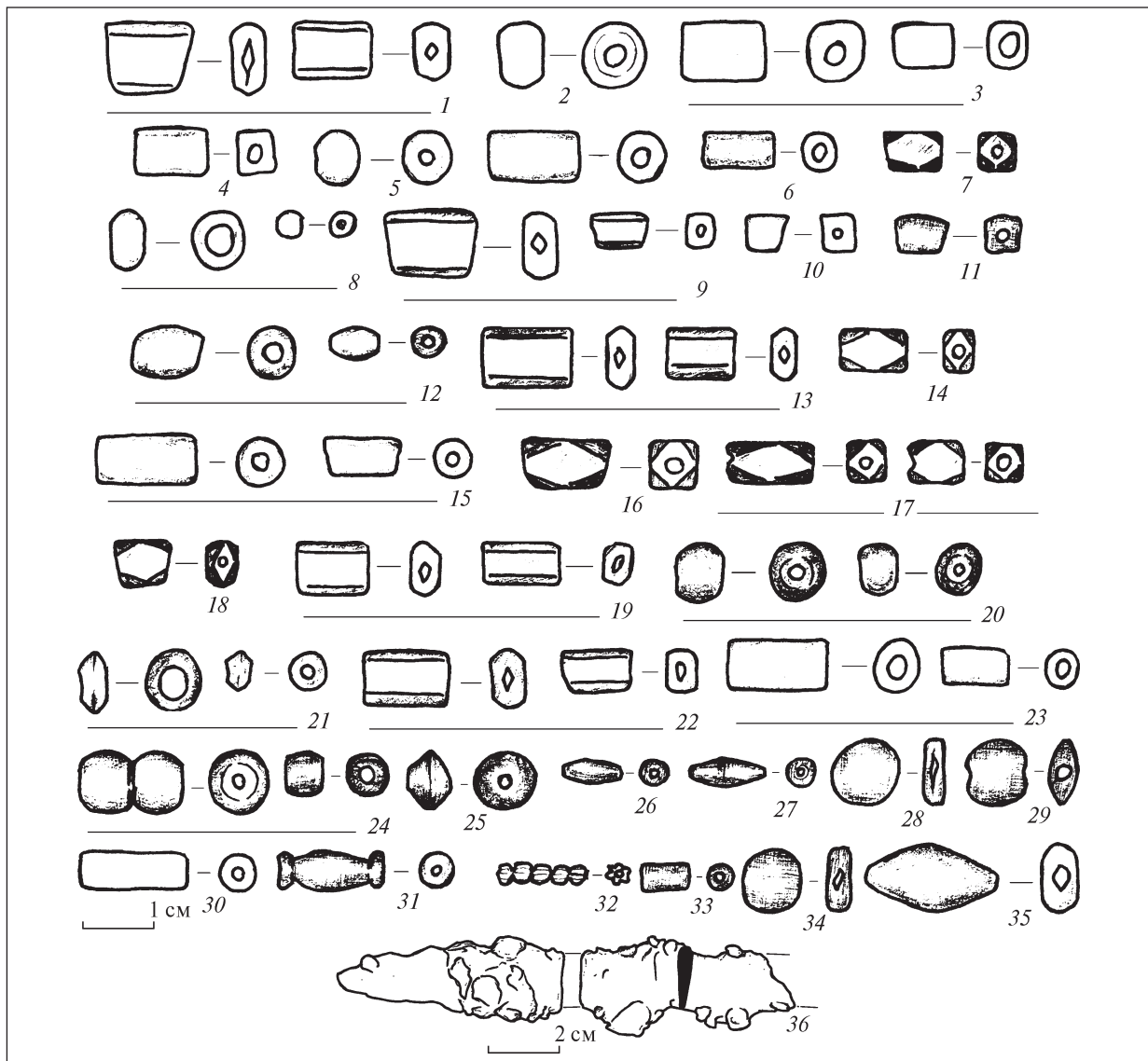

Рис. 11. Нейзай. Могила 307, поховальний інвентар: 1–35 — намисто; 36 — ніж (1–7, 9–11, 13–20, 22, 23, 25, 28, 29, 33–35 — одноколірне скло; 8, 12, 21, 24, 26, 27, 30–32 — скло з внутрішньою металевою прокладкою; 36 — залізо)

Поховання VII. Фібула бронзова лучкова підв'язна двочленна (рис. 9, 3) — класичний зразок застібки серії III, за А.К. Амброзом і В.В. Кропотовим. Датується другою половиною III ст. (Амброз 1966, с. 52; Кропотов 2010, с. 150–157).

Пряжка бронзова: рамка прямокутна, язичок прогнутий, його кінець трохи виступає за рамку, але не загнутий за неї (рис. 9, 5). В.Ю. Малашев відносить пряжки з прямокутною рамкою до груп Па та Пб пізньосарматських гарнітурів паска, тобто до III ст. (Малашев 2000, с. 196, 207–208). Пряжки з такою рамкою трапляються на Північному Кавказі на тлі численніших овально- та круглорамчастих зразків протягом усього пізньосарматського періоду (Абрамова 1988). У пізньоскіфських могильниках такі пряжки знаходять у похованнях II — першої по-

ловини III ст. (Пуздровский 2007, с. 140, рис. 97, 8, 9; 99, 4, 5). Є вони й у кримських могильниках пізньоримського часу. В некрополі Дружне така пряжка знайдена разом з монетою Галієна (253–268) та іншим інвентарем другої половини III ст. (Храпунов І. 2002, с. 19, 50, рис. 95, 9). Дві пряжки з прямокутною рамкою виявлено в Інкерманському могильнику — одну в пограбованій підбійній могилі, де не було іншого супроводу, іншу в склепі IV ст. (Веймарн 1963, с. 29, 36, рис. 9, 11, 12). Ще дві пряжки походять із могильника Радгосп 10 (Стржелецкий і др. 2003/2004, с. 149–150).

Можна стверджувати, що пряжки з прямокутною рамкою, зі щитком чи без нього, трапляються на територіях, заселених сарматами або таких, що зазнавали їхнього впливу впродовж пізньосарматського періоду. Кількісно

вони суттєво поступаються пряжкам з овальною рамкою. Багато з них фасетовані, але немало й гладеньких. Найбільше вони були популярні в III ст., а в IV ст. трапляються рідко. Прогнутий язичок нашої пряжки й те, що він не загнутий за край рамки — це явна ознака III ст. (Храпунов І. 2002, с. 50).

Ця пряжка, знайдена на місці тазових кісток похованого VII, була, вірогідно, застібною паскою. Призначення двох чи трьох залізних пряжок, виявлених біля ніг, незрозуміле. Декілька пряжок поряд з кістками ніг знайдено не вперше. Така ситуація фіксувалася й раніше в могильнику Нейзац та інших некрополях, і висунено навіть деякі екзотичні припущення про їхнє призначення (Стоянова 2011, с. 118).

Ніж (рис. 8, 2) та *оселок* (рис. 7, 5), покладені в ногах небіжчика VII, — предмети звичні для поховального інвентарю могильника Нейзац. Їхня позиція в могилах нестійка. Призначення виявленого поряд з ними залізного трубчастого предмета (рис. 10, 3) незрозуміле.

Поховання VI. *Фібула* (рис. 9, 1), знайдена на місці живота похованого, аналогічна застібці з поховання VII, але дещо менша.

Вкажемо, що обидві фібули знайдені на місці живота, але розміщені по-різному. Фібула в похованні VII спрямована голівкою в бік лівого плеча похованого та голкою вгору, а фібула в похованні VI — голкою вниз. Вірогідно, це означає, що одяг можна було застібати різними способами. Раніше, щоправда стосовно жіночого костюма, було висунено припущення про те, що розміщення фібул у районі грудей або живота свідчить про одяг похованого у вигляді розстібного халата, а не плаща (Стоянова 2011, с. 126).

Як і в похованні VII, тут на кістках лівої ноги було дві залізні пряжки (рис. 7, 7; 9, 6).

Поховання VI було останнім у першому ярусі. Це цілком очевидно, виходячи з його розміщення біля закладу підбою, а також трохи вище його долівки. Очевидно, на час захоронення до підбою вже трохи просочилося землі. Поховання VII здійснене трохи раніше. Близька хронологічна позиція обох поховань підтверджується однотипними фібулами, а також однаковим розміщенням пряжок на лівих ногах. Фібули датують обидва поховання другою половиною III ст.

Першим було поховання VIII. Знайдені біля нього речі датуються загалом III ст. Але звичай обшивати край плаття намистом, імовірно, вказує на першу половину сторіччя. В похован-

нях другої половини III ст. він поки що не зафіксований. Щоправда, могил, датованих цим часом, відомо зовсім мало, що, вірогідно, пояснюється нинішніми можливостями датування, а не реальним станом (Храпунов І. 2011, с. 16—17). Та в будь-якому разі між похованнями VIII і VII не минуло багато часу: обидва небіжчики покладені на долівці підбою. Тож поховання VIII слід, вірогідно, датувати часом, близьким до середини III ст.

Поховання V. До нього, дуже вірогідно, відносяться дві ліпні посудини, хоча не можна виключати належність їх похованому IV.

Горщик ліпний (рис. 12, 4). За домішками в глині, її кольором, грубо обробленою поверхнею він схожий на деякий посуд із могильників пізньоримського часу (див., напр.: Храпунов І. 2011б, рис. 38, 3), але доволі своєрідний за формою, що унеможливило знайти йому точні аналогії.

Кружка ліпна (рис. 13, 2) належить до типу 6В кружок із могильника Дружне. Такі були широко розповсюджені в Криму в IV ст., а також у попередні та наступні часи (Власов 1999, с. 346).

Ножі (рис. 8, 3; 11, 36) і *прясельце* (рис. 8, 5), знайдені серед кісток небіжчика, відносяться до числа звичних знахідок у могильнику Нейзац, але також невиразних у хронологічному аспекті предметів.

Намисто представлене такими типами: у формі плоского диска з прозорого лілового скла (рис. 11, 34) — тип ОС XIII, 1; циліндричне з іризованого скла, 7 екз. (рис. 11, 33) — тип ОС IV; ромбічна приплюснута з глухого сіро-голубого скла (рис. 11, 35). Такі відсутні в класифікації А.А. Стоянової. Відповідає типу 171 намистин з одноколірного скла класифікації К.М. Алексеевої, але в її зводі не вказані намистини з сіро-голубого скла (Алексеева 1978, с. 73).

Поховання IV. *Фібула* залізна двочленна прогнута з нижньою тятивою (рис. 7, 8). Такі застібки найбільш поширені в похованнях IV ст. Нейзацького могильника. Це суто кримський тип фібул. З погляду на їхню конструктивну подібність до бронзових застібок групи 17, підгрупи 1 А.К. Амброза, можна припустити, що їх виготовляли в Криму за черняхівськими зразками (Храпунов І. 2002, с. 55; 2011, с. 28).

Посудина ліпна дворучна (рис. 12, 1) зформована дуже грубо. Аналогії серед понад тисячі ліпних посудин із могильника Нейзац, а також інших пам'яток невідомі.

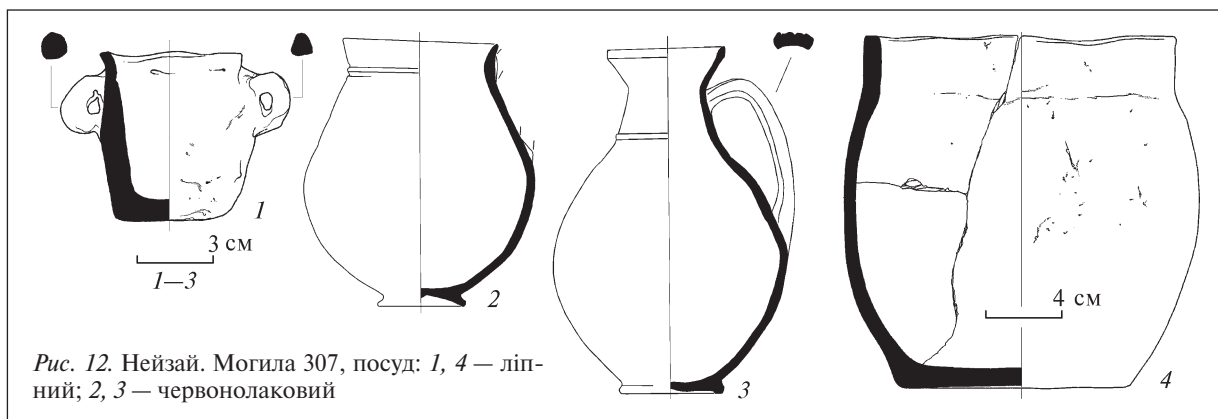

Рис. 12. Нейзай. Могила 307, посуд: 1, 4 — ліпний; 2, 3 — червонолаковий

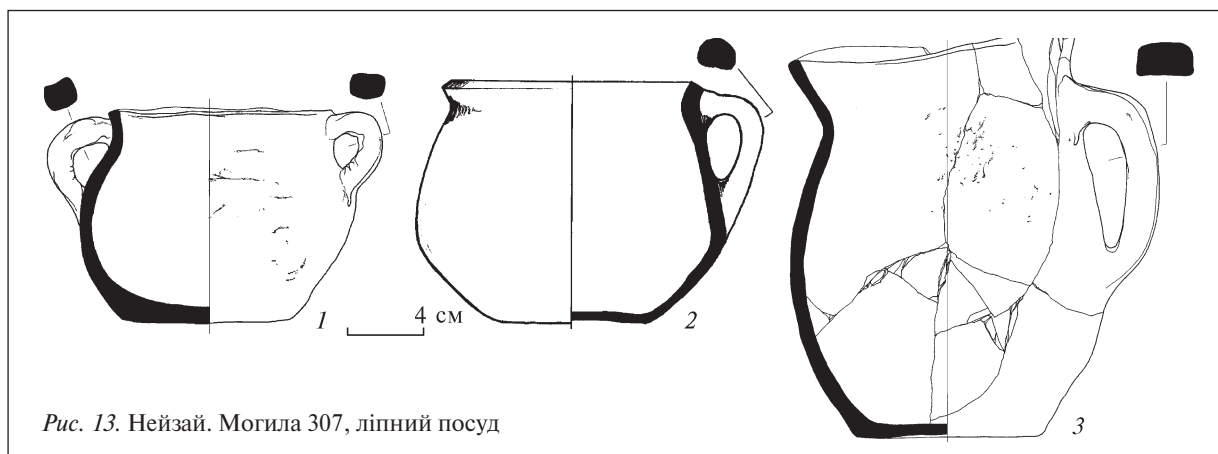

Рис. 13. Нейзай. Могила 307, ліпний посуд

Звернемо увагу на розміщення залізної пряжки в похованні IV — біля кісток лівої ноги, як і в похованнях нижчого яруса, що, можливо, натякає на схожість костюмів чи амуніції.

У другому ярусі поховань знайдена тільки одна більш-менш вузько датована річ — фібула IV ст. біля небіжчика IV. Поховання V було здійснене раніше, і між ним і похованням IV минуло чимало часу: м'які тканини небіжчика розклалися, через що зруйнувалися зчленування кісток. Зважаючи на датування поховань першого ярусу другою половиною III ст., поховання V можна віднести до приблизно того само часу чи вже до IV ст.

Руйнація скелета похованого V і відсування його кісток не було спричинено практичною потребою, як це зафіксовано в багатьох інших могилах: місця для поховання IV в підбої цілком вистачало.

Поховання III. Сокира залізна (рис. 8, 1) з виділеним обухом. Ця ознака зближує її з більшістю сокир римського часу, знайдених у Криму та Абхазії, та водночас вирізняє її серед загалу германських. Усі п'ять сокир, виявлених у могильнику Нейзац, походять із комплек-

сів IV ст. (детальніше див.: Храпунов И. 2010, с. 548—549).

Фібула залізна (рис. 10, 2) такого ж типу, що й застібка з поховання IV. В обох випадках фібули лежали на місці грудей похованих.

Ніж залізний (рис. 7, б) належить до виробів типу «бойові ножі» (Храпунов И. 2010, с. 545). Від звичних ножів вони відрізняються більшими розмірами, наявністю слідів дерева від піхов, як правило, їх знаходять на місці талії похованих. Усі вони походять із могил IV ст. На нашому екземплярі рештки дерева не збереглися, черешок ножа лежав на місці грудей. Не виключено, що він був переміщений, як і кістки лівої руки.

Монета мідна (рис. 10, 5) Константина II Молодшого випуску 317—318 рр. (Храпунов Н. 2009, с. 66; Храпунов Н. 2013, р. 276, Fig. 4, 15). Використовуючи монету для датування могили, слід пам'ятати, що з 15 римських монет, знайдених у могильнику Нейзац до 2010 р. включно, не було жодної, карбованої після 318 р. В той же час численні предмети поховального інвентарю відносяться до пізнішого часу. Таку само ситуацію маємо і в інших кримських могильниках пізньоримського часу,

крім розміщених поблизу Херсонеса (Храпунов Н. 2013, с. 488). Щоправда, в 2011 р. в могильнику Нейзац виявлена монета Констанція II (348—355), та загальної картини вона не змінює. Тож монета з поховання III дає тільки *terminus post quem*.

Дві бронзові *пряжки* (рис. 10, 6, 7) прикметні для IV ст.: рамка в передній частині потовщена, язичок трохи загнутий за рамку, на тильній частині є прямокутні площини та зрізи сходинками (Храпунов И. 2011, с. 28—29). Слід наголосити, що в похованні III *пряжки*, на відміну від залізних, знайдених у нижніх ярусах поховань, лежали не на кістках ноги, а на тазових, але так само зліва.

Ажурний виріб із бронзи (рис. 10, 1) дуже схожий на фрагмент римської накладки на пасок чи його наконечник. Але точних аналогій знайти не вдалося.

Поховання II. *Глек* ліпний (рис. 10, 8) морфологічно близький до багатьох посудин із комплексів IV ст., приміром, у Дружному (Власов 1999, с. 338—339, рис. 9, 10; 12, 5) і в Нейзаці (Khrapunov I. 2008, p. 213, Fig. 15, 2; Храпунов И. 2011б, с. 20, рис. 38, 4).

Поховання I. *Глек червонолаковий* (рис. 12, 3) відноситься до одного з найпоширеніших у кримських пам'ятках пізньоримського часу типів червонолакового посуду. Такі глеки є в похованнях III—IV ст. усіх кримських некрополів. Відповідає типу XIV, варіанту 2 червонолакової кераміки з могильника Дружне, типу 2 червонолакових глеків із могильника Чатир-Даг, формі 39 червонолакових глеків із Бельбекських могильників (детальніше див.: Храпунов И. 2002, с. 60; Шаров 2007, с. 46—49; Журавлев 2010, с. 89—90).

Посудина ліпна (рис. 13, 1) — це доволі поширена форма в кримських могильниках пізньоримського часу. Підпадає під тип 8-II мисок із могильника Дружне, де такий посуд знайдено в похованнях другої половини III—IV ст. (Власов 1999, с. 327).

Глек ліпний (рис. 10, 9) співпадає із типом 9.2-1/B2 з могильника Дружне, де такі виявлені в склепах IV ст. (Власов 1999, с. 343).

Посудина ліпна (рис. 13, 3). Відповідає кружкам типу 9B із могильника Дружне. Там такі знайдені в комплексах IV ст. Але в інших пам'ятках відомі їх раніші прототипи. Припускають, що така форма походить з Північного Кавказу (Власов 1999, с. 347).

Збільшення кількості посуду від нижнього ярусу поховань до верхнього підтверджує висновок, що звичай вміщувати в могилу значну кількість посуду поширився в IV ст. (Храпунов И. 2011, с. 21).

Як уже наголошувалося, в могилі 307 зафіксовано унікальний для підбійних могил обряд — поховання в декілька ярусів. Вісім похованих були вкладені в п'ять ярусів, розділених прошарками землі. Причини такого порушення традиційних правил, коли підбій призначався для одно- або двоярусних поховань, укладених безпосередньо одне на одне, не зрозумілі. Але це уможливило співвіднести кожну річ не тільки з ярусом, а й з конкретним похованням. Як свідчить аналіз поховального інвентарю, захоронення в могилі почали здійснювати приблизно в середині III ст. та завершили в IV ст. Речовий супровід не надає можливості уточнити дату в межах сторіччя. Зрозуміло тільки, завдяки знахідці монети, що три останні поховання були здійснені після 316 р.

Стратифікованість поховань уможливила перевірку відносної хронології речей, встановлену раніше через застосування кореляційного та інших методів. Знахідка монети дала абсолютну дату *terminus post quem* для трьох останніх поховань і, хай і приблизно, дату *terminus ante quem* для передуючих. Мабуть, головний висновок, який можна зробити після дослідження могили 307, зводиться до того, що всі спостереження про датування речей, а також зміни поховальних обрядів, що ствердилися в науці, підтверджуються стратиграфією.

Абрамова М.П. Хронологические особенности северокавказских пряжек первых веков нашей эры // МАИЭТ. — 1988. — VI. — С. 209—229.

Алексеева Е.М. Античные бусы Северного Причерноморья. — М., 1978 (САИ. — Вып. Г1-12).

Амброз А.К. Фибулы юга Европейской части СССР. — М., 1966 (САИ. — Вып. Д1-30).

Веймарн С.В. Археологичні роботи в районі Інкермана // АП. — 1963. — XIII. — С. 15—89.

Высотская Т.Н. Усть-Альминское городище и некрополь. — К., 1994.

Власов В.П. Лепная керамика из некрополя III—IV вв. н. э. Дружное в Крыму // Сто лет черняховской культуре. — К., 1999. — С. 322—371.

Дашевская О.Д. Поздние скифы в Крыму. — М., 1991 (САИ. — Вып. Д1-7).

Журавлев Д.В. Краснолаковая керамика юго-западного Крыма I—III вв. н. э. (По материалам позднескифских некрополей Бельбекской долины). — Симферополь, 2010.

- Кропотов В.В. Фибулы сарматской эпохи. — К., 2010.
- Малашев В.Ю. Периодизация ременных гарнитуров позднесарматского времени // Сарматы и их соседи на Дону. — Ростов-на-Дону, 2000. — С. 194—232.
- Мыц В.Л., Лысенко А.В., Шукин М.Б., Шаров О.В. Чатыр-Даг — некрополь римской эпохи в Крыму. — СПб., 2006.
- Пуздровский А.Е. Крымская Скифия II в. до н. э. — III в. н. э. Погребальные памятники. — Симферополь, 2007.
- Сымонович Э.А. Население столицы позднескифского государства (по материалам Восточного могильника Неаполя скифского). — К., 1983.
- Стоянова А.А. Бусы и подвески из могильника Нейзац (по материалам раскопок 1996—2001 гг.) // БИ. — 2004. — V. — С. 263—319.
- Стоянова А.А. Наборы бус в костюме населения предгорного Крыма во II в. до н. э. — IV в. н. э. // БИ. — 2010. — XXIV. — С. 401—410.
- Стоянова А.А. Аксессуары женского костюма II — первой половины III вв. н. э. из могильника Нейзац // Исследования могильника Нейзац. — Симферополь, 2011. — С. 115—151.
- Стржелецкий С.Ф., Высотская Т.Н., Рыжова Л.А., Жесткова Г.И. Население округа Херсонеса в первой половине I тысячелетия новой эры (по материалам некрополя «Совхоз № 10») // Stratum plus. — 2003/2004. — № 4. — С. 27—277.
- Храпунов И.Н. Могильник Дружное (III—IV вв. нашей эры). — Lublin, 2002.
- Храпунов И.Н. Оружие из могильника Нейзац // Terra Barbarica. — Lodz; Warszawa, 2010. — С. 535—555.
- Храпунов И.Н. Некоторые итоги исследований могильника Нейзац // Исследования могильника Нейзац. — Симферополь, 2011. — С. 13—113.
- Храпунов И.Н. Подбойная могила с двумя погребениями III в. н. э. из могильника Нейзац // МАИЭТ. — 2011а. — XVII. — С. 192—214.
- Храпунов И.Н. Склеп с погребениями III—IV вв. н. э. из могильника Нейзац. — Симферополь, 2011б.
- Храпунов И.И. Монеты из могильника Нейзац (находки 1996—2008 гг.) // Проблемы истории, филологии, культуры. — 2009. — № 3. — С. 55—82.
- Храпунов И.И. Находки монет в могильниках крымских варваров позднеримского времени: некоторые перспективы анализа и исторические интерпретации // XIV Боспорские чтения. Боспор Киммерийский и варварский мир в период античности и средневековья. Археологический объект в контексте истории. — Керчь, 2013. — С. 484—490.
- Шаров О.В. Керамический комплекс некрополя Чатыр-Даг. Хронология комплексов с римскими импортами. — СПб., 2007.
- Khrapunov I.N. The Vault with Openwork Plaque from the Cemetery of Neyzats in the Crimea // The Turbulent Epoch. New Materials from the Late Roman Period and the Migration Period. — Lublin, 2008. — P. 189—217.
- Khrapunov N. Coins in the Cemetery of Neyzats (1996—2008 finds) // Exploring the Cemetery of Neyzats. — Simferopol; Kristiansand, 2013. — P. 270—298.

Надійшла 14.11.2013

И.Н. Храпунов

ПОДБОЙНАЯ МОГИЛА С ПОГРЕБЕНИЯМИ III—IV вв. ИЗ МОГИЛЬНИКА НЕЙЗАЦ

Могильник Нейзац расположен приблизительно в 20 км к востоку от Симферополя, в долине р. Зуя, в центре крымских предгорий. Его регулярные раскопки ведутся с 1996 г. За это время раскопано 557 погребальных сооружений, в том числе 81 склеп, 183 подбойные и 293 грунтовые могилы.

Могила 307 выделяется среди подбойных могил тем, что в ней сохранились многоярусные погребения. Восемь погребенных были положены в пять ярусов, разделенных прослойками земли. Причины такого отступления от традиционных правил, когда каждый подбой предназначался для одно- или двухъярусных, положенных одно на другое, погребений, не ясны. Однако такая ситуация позволила соотнести каждую вещь, найденную в могиле, не только с ярусом, но и с конкретным погребением.

Захоронения в могиле начали совершать около середины III в. и закончили в IV в. Погребальный инвентарь не дает возможности уточнить дату в пределах столетия. Ясно только, благодаря находке монеты, что три последних погребения были совершены после 316 г.

Стратифицированность погребений позволила проверить относительную хронологию вещей, установленную ранее благодаря применению корреляционного и других методов. Находка монеты дала абсолютную дату *terminus post quem* для трех последних погребений и, пусть приблизительно, дату *terminus ante quem* для предшествующих. Пожалуй, главный вывод, который можно сделать после исследования могилы 307, заключается в том, что все наблюдения о датировке вещей, а также об изменениях погребальных обрядов, утвердившиеся в современной науке, подтверждаются стратиграфически.

UNDERCUT GRAVE WITH THE 3rd—4th c.
BURIALS FROM NEYZATS BURIAL GROUND

Neyzats burial ground is situated in about 20 km to the east from Simferopol in the Zuia River valley in the centre of the Crimean foothills. Regular excavations are being conducted there since 1996. 557 burial structures including 81 crypts, 183 dugout and 293 ground burials were discovered during this period.

Grave 307 is prominent among the dugout graves with its preserved multiple-tier burials. Eight burials were put in five tiers divided with soil strata. The reasons for such deviation from traditional rules, according to which each dugout was intended for one- or two-tiered burials put upon each other, are not known. However, this situation allowed the author to correlate each find in the grave not only with a tier, but also with a certain burial.

Burials in the grave started to be made around the middle of the 3rd c. and finished in the 4th c. Funeral inventory does not allow specifying the date within the century. Definitely known owing to the coin find is only the fact that three last burials were made after 316.

Stratified burials allowed the author to check the relative chronology of the finds determined before owing to correlation and other methods usage. A coin find presented the terminus post quem date for three last burials and, though approximate, the date terminus ante quem for the preceding burials. Probably, the main conclusion which can be made after the grave 307 study is that all the observations concerning the dating of the finds and also the changes in funeral customs consolidated in modern science are stratigraphically confirmed.

В.С. Аксьонов

ПОХОВАННЯ З ВІЗАНТІЙСЬКОЮ ПРЯЖКОЮ ТИПУ КОРІНФ З НЕТАЙЛІВСЬКОГО МОГИЛЬНИКА САЛТОВО-МАЯЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Подано матеріали одного з поховань Нетайлівського могильника салтово-маяцької культури, що містило візантійську поясну пряжку.

К л ю ч о в і с л о в а: салтово-маяцька культура, Нетайлівський могильник, поховання, візантійська пряжка типу Корінф.

У поховальних пам'ятках лісостепового варіанта салтово-маяцької культури речі, виготовлені в ранньосередньовічних містах Кримського півострова, досі були представлені лише глиняним і скляним посудом (Плетнева, Николаенко 1976, рис. 6, 5; Пархоменко 1983, рис. 2, 1; Аксенов, Михеев 1998, рис. 1; 2; 2000, рис. 1, 4—6), деякими типами намиста (Ковалевская 2001, с. 194, рис. 5; 7). Значно рідше в пам'ятках регіону трапляються елементи поясної гарнітури, виконані в кримсько-візантійському стилі (Аксенов 2010, рис. 2, 11—14; 3, 14), що маркують старожитності ранньосалтівського хронологічного горизонту Столбище-Старокорсунська (Комар 1999, с. 123—128; 2000, с. 47—52, рис. 1; 2001а, с. 106—108). Тож кожна нова знахідка предмета поясної гарнітури кримського походження не може не ви-

кликати інтерес. Тут звернемо увагу на таку знахідку, що походить з Нетайлівського могильника.

Нетайлівський могильник був відкритий у 1959 р. та досліджувався протягом трьох років експедицією Інституту археології АН УРСР під керівництвом Д.Т. Березовця (Березовець 1962). Могильник розміщений на краю першої надзаплавної тераси лівого берега р. Сіверський Донець (нинішнє Печенізьке водосховище), за 100 м від східної околиці с. Металівка навпроти городища Верхній Салтів, з дослідження якого розпочалося вивчення салтово-маяцької культури. Після досліджень Д.Т. Березовця роботи на могильнику довгий час не провадилися. Відновилися вони завдяки старанням харківського археолога А.В. Криганова (Крыганов 1993; Жиронкина, Цитковская 1996, с. 362—368), до яких з часом долучилися археологи Харкова та Києва (Аксенов, Михеев 2005;